

John Paul Newman. *Yugoslavia in the Shadow of War: Veterans and the Limits of State Building, 1903–1945*.
Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 287.

Први светски рат, по мишљењу Џона Пола Њумена, није био пуки рат за одређивање војне надмоћности, већ „рат идеја, о нацији, царству и о будућој организацији Европе“ (119). У њему се борило око 65 милиона људи. Они који су се вратили кући по његовом завршетку донели су те идеје са собом, неки су постали горљиви борци за националну идеју, међу онима пред чијим очима се одвијала Октобарска револуција било је и нових одушевљених „народних трибуна“ који су једва чекали да разгоре пламен револуције у својој отаџбини и оних које је „дивљање“ бољшевика учинило жестоким реакционарима. Књига *Yugoslavia in the Shadow of War* (Југославија у сенци рата) Џона Пола Њумена, професора модерне европске историје на универзитету Менут (Manooth) у Ирској, анализира те људе, повратнике из ровова, и начин на који су они утицали на развој догађаја у Краљевини СХС.

Аутор сматра Југославију посебно погодном за истраживање овог општеевропског феномена, јер се она може сматрати прворазредном студијом случаја за целу југоисточну Европу. Његова намера била је да покаже како је дошло до краха парламентарног система у Југославији и да укаже на улогу патриотских и ветеранских организација у подривању и рушењу система изнутра. Такође, намера му је била да демонстрира из којих су разлога ветерани Првог светског рата играли тако битну улогу и у промењеним околностима Другог светског рата. Књига се састоји из предговора, увода, закључка и осам тематских поглавља.

У целини гледано, Њуменову монографију карактерише широк хеуристички опсег, јер је базирана на документима из Архива Југославије, Архива САНУ, Хрватског државног архива, као и на бројној периодици. Међутим, у извесној мери је запостављена приватна грађа ветерана (мемоари, песме, књижевна дела и писма), што ову књигу, по речима Рорија Јеоманса (Rory Yeomans), „пре неудобно смешта између политичке и друштвене историје него што је чини истински интердисциплинарном“.¹ Исцрпан списак коришћене ли-

1 Rory Yeomans, „Review of *Yugoslavia in the Shadow of War: Veterans and the Limits of State Building, 1903–1945*“, *Slavic Review* 75, no. 2 (summer 2016), 485–486.

тературе могао би се употпунити радовима млађих српских односно југословенских аутора, који су у овој монографији недовољно заступљени.

Аутор настоји да прикаже два кључна аспекта живота ветерана и њихових удружења. Са једне стране, културу сећања на Први светски рат, комеморативне иницијативе, удружења и политику државе према комеморацијама, а са друге, улогу ветеранских (и других националистичких) удружења у политичком животу југословенске краљевине и степен интегрисаности ветерана у ново друштво. У намери да прикаже културу сећања аутор посматра новонасталу Краљевину СХС у контексту нове „версајске“ Европе, коју су карактерисале оштро супростављене и комплексне културе сећања на Први светски рат. Док су Француска и Енглеска баштиниле „културу победе“, која је глорификовала напоре током рата и позивала на чување извојеваних тековина, дотле су поражене земље, Аустрија, Немачка и Мађарска, неговале аналогну „културу пораза“, која је подразумевала свест о учињеној неправди и позивала на ревизију установљеног поретка. Међутим, у земљама насталим на развалинама Аустроугарске, ситуација је била далеко комплекснија. У Чехословачкој, Пољској, Румунији и поготово Југославији велики делови истих народа налазили су се у оквиру различитих војски. Ипак, у овим земљама је, према ауторовом мишљењу, гајена „култура победе“, што је аутоматски повлачило и маргинализацију оних који су се налазили на супротној страни у овом сукобу (11). Ова пракса је у југословенском случају доводила до још сложеније ситуације, јер су ветерани „црно-жуте“ монархије, зависно од бојишта на којем су ратовали, имали и потпуно другачије виђење свог ангажмана. Аутор истиче и проблеме са којима су се суочавали аустроугарски ветерани приликом иницијатива за комеморацију и дубоко неповерење које је према њима постојало међу српским официрима и чиновницима.

Њумен настоји да прикаже настанак ветеранских удружења и њихову улогу у политичком животу. Детаљно су описани оснивање, идеје и организација Удружења резервних официра и ратника и Народне одбране, као и њихове унутрашње противречности и фракције. Кључни проблем ових удружења била је нерешива дилема на који начин помирити обавезно величање српске победе у Великом рату, као један од постулата новонастале државе, са жељом да се у њихов рад укључе и ветерани аустроугарске армије. Активностима разних четничких удружења, њиховом непрекидном бор-

бом са „анационалним елементима“, и клими насиља на југу земље (Косово, Метохија и Македонија) посвећено је цело поглавље. Посебна пажња поклоњена је питањима ратних инвалида и добровољаца и њиховим удружењима. Аутор је приказао настанак добротворних организација за помоћ инвалидима и установама основаним у циљу побољшавања њиховог стања, истичући и проблеме са којима су се суочавале. Њумен је одлучио да прикључи свом излагању и поједине неветеранске организације и покрете, попут Организације југословенских националиста (Орјуна) и Југословенског народног покрета Збор, који су неговали култ борбе и настојали да у свој рад укључе ветеране. Са правом се, додуше, може поставити питање чиме је једна неветеранска и немилитантна организација какав је био Српски културни клуб заслужила место у овој студији.

Посебно подстицајно за даља истраживања и дебату јесте ауторово виђење аустроугарских ветерана јужнословенског порекла који су, према његовом мишљењу, били маргинализовани како у доминантно немачкој аустроугарској армији тако и у доминантно српској југословенској војсци, али чак и у усташкој војсци (257). Међутим, ово вредно истраживање би се могло унапредити уколико би се милитаризација друштва и перзистентност насиља посматрале у целокупној југословенској држави и међу свим њеним народима. Наиме, пишући о новонасталим милитантним организацијама, аутор наводи и подробно описује организацију, изгреде и терор Орјуне и Српске националне омладине (Срнао) које оправдано представља као међусобно супротстављене. Иако на једном месту помиње њено постојање (155), аутор не настоји да покаже сукобе које је Хрватска национална омладина (Ханао) имала са Орјуном у Загребу и другим деловима Хрватске. Деловање милитантних хрватских организација такође је доприносило клими насиља у међуратној Југославији и управо су те организације представљале оквир из којег је настала и каснија усташка организација. Један од многобројних примера јесте случај Андрије Артуковића, једног од усташких првака, који је као студент био вођа Ханао у Госпићу.² Ова студија би била потпунија да су у њој анализирани и организације попут Хрватског католичког орла или словеначка Омладина Христа краља (Mladci Kristusa kralja), са намером да се испита у којој су мери идеје тих друштава утицале на деловање њихових припадника у Другом светском рату.

2 Бранислав Глигоријевић, „Особености фашизма у Југославији двадесетих година“, *Марксистичка мисао* 3, 1986, 37.

Поред тога, говорећи о све већем упливу насиља у политику, аутор наводи терор Орјуне, коју сматра партијском војском Светозара Прибићевића, и различитих четничких удружења и Срнао, које сматра војском Народне радикалне странке, над присталицама Стјепана Радића и припадницима несрпских народа. У том контексту он посматра формирање Хрватске сељачке и грађанске заштите (ХСЗ) као паравојних формација ХСС-а, сматрајући их превасходно одбрамбеним организацијама. Међутим, не наводи да су и припадници ХСЗ-а били одговорни за насиље и терор над неистомишљеницима, поготово након формирања Бановине Хрватске 1939. године. Поред Срба, њихове жртве су били и они Хрвати који су се експонирали као противници ХСС-а, на пример Фрањо Хотак, истакнути загребачки „борбаш“, који је изгубио око током пребијања.³

Тенденција неуједначеног приказивања размера и виновника насиља достиже свој врхунац у осмом поглављу Светска олуја (241–261) које даје преглед ситуације у распарчаној Југославији током Другог светског рата, са посебном целином посвећеном свакој од зараћених страна: колаборационистима у Србији, четницима, усташама и партизанима. Пишући целину о Југословенској војсци у отаџбини аутор више пута наводи (и касније понавља у закључку) њене злочине извршене над припадницима несрпских народа и заједница и програм Хомогене Србије Стевана Мољевића. Такође, повлачи паралелу између „дивљања над не-Србима“ које су спроводили одреди Косте Пећанца и герилског ратовања на југу током и након Првог светског рата, што је прилично контроверзан начин посматрања његовог ангажмана ако се узму у обзир потпуно различите околности у којима је деловао (249). Са друге стране, пишући целину о Независној Држави Хрватској (НДХ) аутор само на једном месту спомиње „геноцидну политику“ вођства усташког покрета, али ни Јасеновац нити десетине других логора и стратишта, као ни резултати овакве геноцидне политике нису поменути ни приказани. Такође, иако настоји да укаже на то да усташки покрет није настао преко ноћи и тражи његове зачетке у франковачкој опозицији, аутор не приказује утицај Католичке цркве на растуће непријатељство према Србима. Уз то, у књизи је присутан и један број сасвим пашалних оцена и закључака. На пример, пишући о Лују Ловрићу Њумен наводи: „Доиста, *мало* је Срба који су толико жртвовали и који

3 АЈ, 307, 2, Говор Светислава Хођере на збору у Новом Саду 19. 11. 1939.

су се тако истакнуто борили за ослобођење и уједињење као овај Хрват“ (200–201).

Истовремено је ауторово излагање о Југословенском народном покрету Збор превише упрошћено и базирано на старијој (у извесној мери превазиђеној) литератури. Аутор посматра Збор као „шизофрен“ покрет који није могао да дефинише да ли је српски или југословенски. Збор је „константно истицао своје југословенско одређење, истовремено глорификујући српске ратове за ослобођење и уједињење као и примат Српске православне цркве (СПЦ)“ (231). Даље наводи да је управо овакав однос према СПЦ чинио да страначко југословенство личи на „криптосрпство“ (231). Сматрамо да је нужно указати на мањкавости овакве интерпретације. Наиме, иако је неспорно да су везе између СПЦ и Збора биле много дубље него између Збора и Католичке цркве, то није значило да је Димитрије Љотић икада заговарао „примат“ СПЦ. Његово писање о међуконфесионалним односима никада није рефлектовало тај став, а сам је провео преко двадесет година у браку са Хрватицом и католикињом која није прешла у православље. Такође, везама са СПЦ се не може објаснити чињеница да је Збор био „криптосрпски“ у очима Хрвата, када су ту стигму носили и сви други, ма колико секуларистички, интегрално југословенски покрети.

У сваком случају, и поред поменутих недостатака, студија *Yugoslavia in the Shadow of War* представља допринос истраживању феномена паравојног насиља, као и функционисања ветеранских и патриотских организација у Европи након Првог светског рата.

Растко ЛОМПАР

Đorđe Mihovilović. *Jasenovac 1945.–1947. Fotomonografija*.
Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područja Jasenovac, 2016.

Аутор књиге *Jasenovac 1945.–1947. Fotomonografija* је Ђорђе Миховиловић, виши кустос Меморијалног музеја Јавне установе Спомен подручје Јасеновац. Фотографијама је показао право стање на терену логора од 1945. до 1947. године и тиме доказао манипулације тврдњама о некаквом послератном комунистичком логору у Јасеновцу.